ЛОКАЛНО И КОСМОПОЛИТНО В ТВОРЧЕСТВОТО НА ДВАМА БАЛКАНСКИ ПИСАТЕЛИ – МАТВЕЙ ВЪЛЕВ И ПАНАИТ ИСТРАТИ

Ghergana Naceva
Bulgaria

Въпросът за диалога между балканските литератури и тяхната дифузност е поставян многократно от учени като Иван Шишманов, Илия Конев, Боян Ничев, Богдан Богданов, Светлозар Игов и др.

Всеки път едно по-настоятелно взиране в литературните ареали на тези литератури поражда нови смислови и интерпретативни стратегии. Компаративистичният дискурс полага отделни феномени, артикулиращи националното не в изолирано, а по-скоро – в каузално типологично и закономерно окръжение. Ако възприемем схващането на Боян Ничев[1], че всяка национална култура се оглежда в своите най-близки съседи, убедителен пример са художествените светове на двама балкански писатели – Матвей Вълев и Панаит Истрати. Творци от 20-те и 30-те години на XX-то столетие, изразители на културната чувствителност на своето време те репродуцират близки художествени и естетически модели.

Критиката ги перцептира като писатели – скитници, съграждащи както пространтсвата на свободния дух, така и биографиите на маргиналите, чужденците, аутсайдерите. И двамата писатели обитават перифериите на своите литератури. Писател-билингвист, Панаит Истрати е пренебрегван от френската критика и недостатъчно оценен от румънската. Матвей Вълев е едно малко споменавано име в българската литература и творчеството му остава почти непознато.

Ако проследим как се (съ)отнасят като диалог творбите им в смисъла, който му вменява Петер Цима[2], забелязваме, че аналогично и двамата открояват фигурата на (vagabundos), лумпенизирания скитник, който е контрапункт на авантюриста – пътешественик в европейските литератури от края на XIX век. Романите на Р. Л. Стивънсън, Джоузеф Конрад и Ръдиард Киплинг популяризират сюжета на пътешествието. В творбите на отвъдокеанските автори като Уолт Уитмън, Джек Лондон се наблюдават подобни рефлексии, а Кнут Хамсун превръща това в проблем на романа си *Скитници*. В Русия ранният Горки представя скитничеството като

BDD-A24325 © 2005 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:58:05 UTC)

„абсолютна свобода – далеч от проклетото блато на еснафщината", подписвайки своите фейлетони в *Самарски вестник* с маниерния псевдоним Иехудил Хламида. Може би това дава основание на Ромен Ролан да идентифицира Истрати, запознавайки се с творчеството му, като "един нов Горки на Балканите".

Металитературният дискурс подвежда към биографични аналогии. Авантюристичният живот на двамата писатели (напомнящ сценарий на приключенски филм) нанизва в социалната им модалност екзистенции, стигащи до социалните низини. В своята подменена идентичност те изживяват себе си като чернoработници, една разпространена тогава интелигентска нагласа.

Видени в културния контекст на своето време, Матвей Вълев и Панаит Истрати напомнят писателите Х. Синклер Луис, Джон Дос Пасос, Джон Стайнбек, идващи в литературата с богат жизнен опит, което предпоставя автентизма в творчеството им.

Диалогиращите поетики при Вълев и Истрати очертават общи белези. И двамата предпочитат жанра роман, изграден от няколко големи разказа. Творчеството им е реминисценции от скитническите им авантюри. В романите *Вуйчо Ангел* (1924), *Кира Киралина* (1924), *Кодин* (1925) на Панаит Истрати локалните персонажи – моряци, селяни, търговци, хамали, престъпници артикулират "домашните езици" на родната Браила. Биографични форманти се забелязват и в творбите на Матвей Вълев – повестта *На котва*(1938) и разказите *Гост от морето*, *Хора край брега*, *Пътници през океана*.

Фикционалното в маринистичната му повест представя Бургас като спомен от пребиваването му в американската петролна фабрика "Стандарт Ойл Къмпани" – 1922 година. Репортажно-документалният пласт подсилва фактологичността, умело внушена от кинематографичния подход на автора. Топонимията също очертава аналогични принципи. Предпочетени са морето (Черно) и голямата река (Дунав), което придава определена отвореност на "местата, с които е свързан вътрешният ни живот".[3]

Локално колоритното (couleur locale) заговаря с езика на екзотичното, чуждото. Провинциалните градове Бургас и Браила в своята мозаечна пъстрота са "цветна смесица от българи, арменци, гърци и турци, каквито се срещат само в пристанищните градове на Ориента" (*На котва*).

Кръстопътното също излъчва смислови сигнали – чрез своите културни, етнически, мултинационални траектории и кодове. Именно то релативизира границите провинциално – космополитно и бележи една упорита тенденция към дебалканизация и усвояване на чужди (обикновено европейски) модели. Локалните силуети внасят нотки на интимност и поетичност в романтично-философските романи на Истрати и засилват

BDD-A24325 © 2005 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:58:05 UTC)

изостреното чувство на самота в творчеството на Вълев. Обсебени от силни страсти, героите на Истрати – екзотични красавици, приказни героини, напомнящи Шехеразада и горди мъже – разбойници и скитници, но всички – хора със златни сърца (една тема, експлоатирана от локалистите, склонни да разглеждат привидно изпадналите от обществото хора като носители на своеобразни добродетели), т.е. романтизиране на човека извън закона. Неомитотворец и съзерцателен източен разказвач, авторът проектира странстванията на своите герои както изполуострова – Албания, Турция, Гърция, Анадола, така и по цялото Средиземноморие – Ливан, Сирия, Египет и др.

При Матвей Вълев тези проявлени приемат други координати. В творбите му се пресичат "езиците" на градската масова култура, сантименталния любовен филм в неговите булевардни версии, градския шлагер и моряшкия фолклор. Късното му творчество дава приоритет на универсалното пред локалното. При Истрати се забелязва съхраняване на този специфичен колорит, дори на лингвистично ниво. Във френските си текстове той не превежда румънски, турски и общобалкански думи и изрази с цел съхраняване на автентизма.

"Умението на Вълев да предаде местния оцвет" – забелязано от Малчо Николов[4] е особено отчетливо в бразилските му разкази *Прах след стадата* (1937). Но в "бургаската" повест присъстват елементи на репортажност. Текстът на определени места прецитира репортажа на Орлин Василев *Мъртвите виновни*. Третата част на повестта *На котва*, която предава урагана в морето и скриването на чуждестранните кораби в пристанището е дискретна цитатност от пътеписните текстове за Бургас на френския учен, географ, етнограф и геолог от XIX век Ксавие Омер дьо Хел.[5] Разказите на героя Богдан за заседналия параход в Порт Елизабет и за срещата му с милиардера Рокфелер, както и за печелившия лотариен билет в Буенос Айрес директно кореспондират със сензационните съобщения от жълтите страници на световната преса. Криминалното убийство в повестта копира техниките на криминалния роман. Индиректно текстовете извикват аналогии с митовете за Одисей и аргонавтите, въплъщаващи в себе си стихията на скитничеството и моряшкото любопитство към непознатите пространства. Това придава на творбата нещо чуждо, екзотично и космополитно. По-късните ориентации са към сюжети, в които националното е очевидно потиснато. В новелата *Граждани на света* и *Iveresse de l'air* (*Пиянството от въздуха*) се появяват исконни космополити като корабния капитан, австралийската навигаторка Ида Кайтън и англичанина от висшия пилотаж Алонти, отвеждат към персонажите от космополитните романи на Пол Моран и Морис Декобра. Това са по думите на Петко Войников в есето му *Световните събития под наш ъгъл*,

BDD-A24325 © 2005 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:58:05 UTC)

"heimatlos" (безотечественици), които приемат човешкия род за единен.

В творческите инвенции на Панаит Истрати локалното заговаря и със своите "социални" езици. Те отразяват "блясъка и мизерията на Румъния" (Михаил Садовяну).[6] Романът *Кодин* проектира пауперизацията в румънското общество. Кодин е хамалинът от браилското пристанище с необикновена физическа сила. При изображението му странно са преплетени натурализъм, социален сантиментализъм, както и някакъв нравствен релативизъм.

Матвей Вълев предпочита да изведе човека вън от социалното. Неговите персонажи – бохеми, скитници, авантюристи, разчитат единствено на себе си. В един разговор с Владимир Свинтила писателят споделя: "…аз съм от поколението на Кнут Хамсун. След него е невъзможна повече старата типизация… Литературата не се интересува от социалния тип… Тя се вълнува от ирационални човек, чието поведение не еопределено от класата или от професията."[7] Писателят утвърждава еманципацията на човека от социалнополитическото. Според него съвременният индивид живее с огромността на града, или с огромността на пространствата. А феноменологът Башлар уточнява: "Пространството, голямото пространство е приятел на обществото."[8]

Разтварянето на пространствата в творчеството на Матвей Вълев довежда до тяхното космологизиране. В новелата *Граждани на света* капитанът е ситуиран в световните пространствени координати: "Сложи слушалките, включи високата корабна антена и пусни радиоапарата на всички вълни. Мигом изчезват звездите от небето и нощта от морето, изгасват белите, зелените и червените корабни светлини, загубва се и светлият път зад витлото… Друг един свят се втурва към теб." (Не съгражда ли това фигурата на човека, който умее да се адаптира към всички среди.) Подобно на европейските писатели Вълев проблематизира екзистенциалната самота и непрекъснатото разминаване между хората. Тази самота е от "модерен пулисен тип"[9] – тема, интерпретирана и от други модерни писатели като Борис Шивачев, Константин Константинов, Светослав Минков.

Конструирането на митове и архетипи, имплантирани в съвременни сюжети, е една тенденция в европейските литератури в 20-30-те години на отминалия век. В нейните контексти можем да впишем и творчеството на Панаит Истрати. Повестта *Кира Киралина* той създава върху местна румънска легенда за красавицата Кира, похитена от турчин и удавила се във водите на Дунава. Тектът на повестта изплита мрежи от цитирани чужди текстове на популярни турски и гръцки любовни песни. Богатата левантинка – майката на Кира и нейните красиви и силни братя "като два дъба" - левантински контрабандисти, преповтарят източните приказки за

BDD-A24325 © 2005 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:58:05 UTC)

юначни мъже и красиви жени. Цялото пиршество и великолепие на Ориенталския изток присъстват в повествованието. Красотата на левантинката авторът схваща като смешение на националностите: "… върху румънското родово дърво бяха присадени различни народности: турска, руска, гръцка – според поробителите, които бяха владели страната в миналото." С децата си тя разговаря на четири езика – турски, гръцки, албански и румънски. Космополитното тук е придърпано от напластяването на културите. Богдан Богданов[10] обръща внимание на "многообразниянтропологичен материал и разнороден културен опит на Балканите". Фигурата на ориенталката като съчетание на еротика и финес е доминантна тема в творчеството на друг румънски писател Михаил Садовяну, също източен тип разказвач.

Впечатляващо е, че и Матвей Вълев, и Панаит Истрати са запленени от Левантинския изток. Особен интерес за тях представлява левантинката. Двете левантински красавици – майка и дъщеря в *Кира Киралина* са потвърждение на това. За Истрати това е обяснимо – той е дете на румънка и грък. В повестта *На котва* на Матвей Вълев се появява още една левантинка – Жоржета. Същият сюжет е развит през 1937 в разказа *Пътници през океана*. Там героинята е безименна естонка, която има същото поведение като Жоржета от *На котва*. Във втората редакция от 1939 година героинята е назована Жоржета и е сирийка. Фигурата на левантинката се конструира от нагласите на познатостта. Образът на естонката е стереотипизиран – безлична, бледа, интровертна, акомуникативна. Това са популярните имагинерни образи за северняците. Левантинката е предпочетена като витална, ярка, в съответствие с вкусовете на балканеца за женска красота и еротика. Същевременно това е образ на авантюристка, скитница, гражданка на света от големите пристанища. Левантинските женски персонажии при двамата писатели са хедонистични, екстазни, влюбени в живота, веселието, мъжете и свободата. В тях се чувства влиянието на определени нагласи и манталитети на балканската градска масова култура и булевардните розови четива. Но именно тези персонажи внасят екзотичната непозната и космополитична багра в творбите на двамата писатели. Космополитното уплътнява фигурата на "vagabundos" – асоциални личности, бегълци от живота, родени скитници като Адриан Зографи, Ставру, Михаил, барба Яни, кир Никола и др. Тези хора обикалят постоянно градовете и държавите на Средиземноморския изток. Те са съсредоточие на балканския характер в едно "противоречие между уседналост и свързаност… от една страна и незадоволеността от своето и готовност да се поеме на път и да се възприеме чуждото от друга."[11] Повестта *На котва* съгражда фигурата на моряка, тъй рядко срещана в българската литература. Началото на повестта го ситуира в едно

BDD-A24325 © 2005 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:58:05 UTC)

космополитно пространство – корабната палуба "всред няколкостотин скитници по чужди светове" – истинска Вавилония от националности и езици. Това може би е провокирало коментара на Георги Константинов, че Вълев е създал "образа на универсалния тип моряк с аналогични отпратки в чуждата литература".[12]

Панаит Истрати е писател космополит – обхождал 20 години Балканите, Близкия изток, Италия, Швейцария, Русия. Матвей Вълев учи в Германия, четири години кръстосва географските ширини на Бразилия. И двамата творци са пример за променения статут както на балканския човек, така и на писателя от този регион. Космополитизмът като голямо духовно движение, по думите на Зоран Константинович[13], успява да създаде модел на човек, подчинен не на верноподаничество или на патерналистични носталгии, а на идеята за свободен гражданин на света. В програмната си статия "Космополитизъм и литература" друг писател пътешественик в нашата култура – Борис Шивачев прокламира, че новият писател трябва да обходи земята "нашата обща родина" и само така той ще може да се "приобщи към оня голям и нов дух на космополитизма".

Творбите на Матвей Вълев и Панаит Истрати са потвърждение на този концепт. В тях прозира стремеж да се мисли светът в духовната му оцелостеност, а културните дифузии – като източник и репродуктор на универсалии.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Ничев, Б. *Балканско литературно съжителство*. "Панорама", 1988, № 3, с. 202.
2. Цима, П. *Компаративистиката като диалог*. "Език и литература", 2000, № 2, с. 80.
3. Башлар, Г. *Поетика на пространството*. С., 1988, с. 44.
4. Николов, М. *Отсам и отвъд. Разкази от Матвей Вълев*. "Златорог", 1941, № 1, с. 40.
5. Димитров, Б. Бургас. *Исторически очерк*. Алманах "Море", 1980, с. 216.
6. Стамболиев, О. *Писателят скитник*. В: Панаит Истрати. *Кира Киралина*. С., 1982, с. 8.
7. Свинтила, Вл. *Матвей Босякът*. "Антени", 1995, № 14, с. 14.
8. Башлар, Г. Цит. съч., с. 230.
9. Карастоянов, Хр. Матвей Вълев. *Литературно-критически очерк*. С., 1982, с. 70.
10. Богданов, Б. *Хомо балканикус*. "Съвременник", 1989, с. 424.
11. Богданов, Б. *Цит. съч*., с. 431.

BDD-A24325 © 2005 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:58:05 UTC)

12. Константинов, Г. *Екзотичните разкази на Матвей Вълев*. "Днес", 1939, № 942.
13. Константинович, З. *Възможностите на компаративистиката*. "Език и литература", 2000, № 2, с. 5.

LOCAL AND COSMOPOLITAN IN THE WORKS OF TWO BALKAN WRITERS – MATWEJ WULEW AND PANAIT ISTRATI

/Abstract/

The proposed article is a consecutive attempt to subsume in the discussion for the dialog between balkan literatures. In regime of a dialog are posed two emblematic Balkan writers – Matwej Wulew and Panait Istrati.

The article searches analogies between their artistic optics, biographic formants, similarity in their poetics.

It searches the common between the toposes that reveal multicultural cities of Bourgas and Braila.

The problems and the character systems of two authors describe the strains of local-regional-cosmopolitan.

The local colour is distinguished like something exotic, and the crossroading inculturality – like meaning signs and codes. That`s exactly the thing which make relative the borders between "yours and somebody else`s", "provincial-cosmopolitan" and indicates a tenacious tendency toward a balkanization and imitation of foreign artistic models.

The selected works like "Uncle Angel", "Kira Kiralina", "Kodin" (Panait Istrati) and "At anchor", "A guest from the sea", "People by the coast", "Iveresse de l`air", "Citizens of the world" (Matwej Wulew) illustrate the mixing of folklore, modern mythologies, the popular city culture, the popular love song and so on.

Modern writers, P. Istrati and M. Wulew design myths and archetypes, implanted in contemporary subjects and include themselves in a tendency of many european literatures in 20`s and 30`s of XX-th century.

P. Istrati and M. Wulew are strongly impressed by the Levantinian East and the levantinian woman. In the artistic transforming of the character are imposed rooted notions and tough stereotypes but this character materializes the vitalism, hedonism, the love, the freedom.

Cosmopolitans on adjustment and sensibility, P. Istrati and M. Wulew show the changed statute of the Balkan man and writer, loyal not to paternalistic homesickness but to the idea for a man like a free citizen of the world.

BDD-A24325 © 2005 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:58:05 UTC)